

Рекомендовано д. фарм. н., професором Г. Л. Панфіловою

УДК 615.12:615.15:005.25

DOI: 10.24959/sphhcj.17.66

І. В. Пестун, З. М. Мнушко*

Національний фармацевтичний університет
Харківська медична академія післядипломної освіти*

Огляд сучасних тенденцій професійної діяльності провізорів (фармацевтів) в Україні та за кордоном

Мета: аналіз сучасних тенденцій здійснення професійної діяльності провізорів (фармацевтів) в окремих зарубіжних країнах і в Україні.

Матеріали та методи. Дослідження проводилось на основі літературних джерел щодо фармацевтичної діяльності в окремих зарубіжних країнах та нормативно-правових актів в Україні, які містять положення і формулювання прав і обов'язків провізорів (фармацевтів). Була проаналізована професійна діяльність, представлені думки експертів і авторитетних міжнародних організацій щодо ролі, професійних обов'язків, повноважень і можливостей фармацевтів аптек у системі сучасних взаємовідносин провізор – лікар, провізор – суспільство, провізор – споживач.

Результати дослідження. Узагальнені експертні оцінки професіоналів-фармацевтів в Україні, висновки Міжнародної фармацевтичної федерації, рішення Європейського суду щодо лібералізації прав власників аптек, зарубіжний досвід професійної діяльності фармацевтів Великобританії, США, Німеччини, Іспанії, Франції, Данії, Японії. Представлені нормативні положення, в яких відображені аспекти професійної діяльності провізорів (фармацевтів) в Україні.

Висновки. Дослідження показало, що за кордоном має місце значне розширення повноважень фармацевтів, зростання їх статусу, підвищення професійної незалежності, автономії, а також відповідальності в процесі надання фармацевтичної допомоги. Професійні функції провізорів (фармацевтів) аптек в Україні обмежені порівняно з діяльністю фармацевтів за кордоном. В Україні доцільно врегулювати права і обов'язки провізорів (фармацевтів) з урахуванням національних ринкових тенденцій, законодавчих та нормативно-правових положень у зарубіжних країнах.

Ключові слова: професійна діяльність; професійні обов'язки фармацевтів; фармацевтична допомога; аптеки.

I. V. PESTUN, Z. M. MNUSHKO

A REVIEW OF THE CURRENT TRENDS OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF PHARMACISTS IN UKRAINE AND ABROAD

Aim. To analyze the current trends of professional activities of pharmacists in some foreign countries and Ukraine.

Materials and methods. The study was conducted based on the literature on pharmaceutical activities in some foreign countries and regulatory acts in Ukraine containing provisions and wording of the rights and duties of pharmacists. The analysis of professional activity has been performed, the opinions of experts and reputable international organizations concerning the role of professional duties, powers and capabilities of pharmacists in the system of such modern relationships as pharmacist – doctor, pharmacist – society, pharmacist – consumer.

Results. The expert assessment of professional pharmacists in Ukraine, conclusions of the International Pharmaceutical Federation, decisions of the European Court on liberalization of the rights of pharmacies' owners, the foreign experience of the pharmacist professional activities in the UK, USA, Germany, Spain, France, Denmark, and Japan are generalized. Regulations, which reflect aspects of professional activities of pharmacists in Ukraine, are presented.

Conclusions. The study has shown that there is a significant empowerment of pharmacists, the growth of their status, professional independence, autonomy and responsibility in providing pharmaceutical care abroad. The professional functions of pharmacists in Ukraine are limited compared with the activity of pharmacists abroad. In Ukraine it is expedient to regulate the rights and duties of pharmacists taking into account the national market trends, legislative and regulatory provisions in foreign countries.

Key words: professional activity; professional duties of pharmacists; pharmaceutical care; pharmacies.

И. В. Пестун, З. Н. Мнушко

ОБЗОР СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОВИЗОРОВ (ФАРМАЦЕВТОВ) В УКРАИНЕ И ЗА РУБЕЖОМ

Цель: анализ современных тенденций осуществления профессиональной деятельности провизоров (фармацевтов) в отдельных зарубежных странах и в Украине.

Материалы и методы. Исследование проводилось на основе литературных источников по фармацевтической деятельности в отдельных зарубежных странах и нормативно-правовых актов в Украине, которые содержат положения и формулировки прав и обязанностей провизоров (фармацевтов). Проанализирована профессиональная деятельность, представлены мнения экспертов и авторитетных международных организаций относительно роли, профессиональных обязанностей, полномочий и возможностей фармацевтов аптек в системе современных взаимоотношений провизор – врач, провизор – общество, провизор – потребитель.

Результаты. Обобщены экспертные оценки профессионалов фармацевтов в Украине, выводы Международной фармацевтической федерации, решения Европейского суда по либерализации прав владельцев аптек, зарубежный опыт профессиональной деятельности фармацевтов Великобритании, США, Германии, Испании, Франции, Дании, Японии. Представлены нормативные положения, в которых отражены аспекты профессиональной деятельности провизоров (фармацевтов) в Украине.

Выводы. Исследование показало, что за рубежом имеет место значительное расширение полномочий фармацевтов, возрастание их статуса, повышение профессиональной независимости, автономии, а также ответственности в процессе предоставления фармацевтической помощи. Профессиональные функции провизоров (фармацевтов) аптек в Украине ограничены по сравнению с деятельностью фармацевтов за рубежом. В Украине целесообразно урегулировать права и обязанности провизоров (фармацевтов) с учетом национальных рыночных тенденций, законодательных и нормативно-правовых положений в зарубежных странах.

Ключевые слова: профессиональная деятельность; профессиональные обязанности фармацевтов; фармацевтическая помощь; аптеки.

Постанова проблеми. Проблема ролі фармацевта в сучасному фармацевтичному бізнесі знаходиться в полі зору освітян, науковців, представників практичної сфери, різних асоціацій. Зокрема, це питання піднімає Громадянське об'єднання (ГО) «Всеукраїнська фармацевтична палата», діяльність якої спрямована на добровільну зміну суспільних відносин між державою, бізнесом, лікарем та фармацевтом заради збереження здоров'я пацієнта. На думку голови правління ГО, цінність сучасного фармацевтичного працівника стала вимірюватися не професійними якостями, а розміром чека, а аптека із закладу охорони здоров'я перетворюється на торговельну точку, що зумовлює необхідність на законодавчому рівні затвердити й визначити того, хто має право займатися фармацевтичною практикою, сферу фармацевтичної діяльності (тобто, що можна називати фармацевтичною діяльністю) [1]. Останнім часом фактично була зруйнована радянська система надання фармацевтичної допомоги, більшість аптек із державних і комунальних стали приватними, значно збільшилась кількість власників аптек і аптечних мереж, які не мають відповідної професійної освіти. Комерціалізація процесу лікування як з боку лікувальних закладів, так і з боку аптеки призвела

до недовіри споживачів до системи охорони здоров'я, внаслідок чого збільшилася кількість випадків самолікування, неконтрольованого вживання ліків, переходу гострих хвороб у хронічні процеси, знизилася усвідомлення споживачами можливих негативних наслідків самостійного прийому ліків, резистентності мікрофлори (особливо у разі безконтрольного вживання антибіотиків). Але залишився соціальний запит населення до отримання якісної, доступної, своєчасної фармацевтичної допомоги. Статистичні показники стану здоров'я населення України є вкрай негативними, відповідальність за це, зокрема, несуть аптечні заклади. Тому проблема регулювання взаємовідносин держави і аптеки, лікаря і фармацевта, фармацевта і споживача, визначення кола професійних обов'язків провизорів і фармацевтів з урахуванням світових тенденцій, сучасних ринкових процесів, появи нових технічних можливостей удосконалення фармацевтичної допомоги населенню, зумовлюють визначення не просто пріоритетних шляхів реформування, а й рішучих дій з боку органів державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років науковцями України проводились багатоаспектні дослідження з підвищення ефективності фармацевтичної

діяльності в Україні і визначення саме місця і функцій провізора в цих процесах. Цими проблемами займалися Л. О. Гала, Л. В. Галій, Б. П. Громовик, А. А. Котвіцька, А. С. Немченко, О. А. Немченко, Г. Л. Панфілова, М. С. Пономаренко, І. В. Сушаріна, В. М. Толочко, В. М. Хоменко, Л. М. Унгурян та інші.

Представлений ґрунтовний, детальний аналіз історичних поглядів на фармацевтичну допомогу, нормативно-правової бази та соціально-економічної складової системи охорони здоров'я і фармацевтичного забезпечення [2].

Проводилося дослідження професійної діяльності та організації праці спеціалістів фармації з метою визначення їх завдань та обов'язків, розроблено посадові інструкції працівників організацій із роздрібною реалізацією ЛЗ [3]. У посадовій інструкції провізора, затвердженій ЦК профспілок працівників охорони здоров'я України, серед завдань та обов'язків указані такі, що певною мірою відповідають сучасним практичним та нормотворчим тенденціям. Зокрема це: здійснення фармацевтичної опіки, участь у фармаконагляді – моніторинг призначень лікарських засобів хворим, відстеження результатів їх лікування; надання консультацій відвідувачам аптеки з питань попередження й профілактики захворювань, тестування біохімічних та фізіологічних показників стану здоров'я пацієнтів тощо.

Проблемі надання фармацевтичного сервісного обслуговування з позиції маркетингової діяльності присвячені розробки і рекомендації кафедри менеджменту та маркетингу у фармації НФаУ, визначені порівняльні особливості діяльності аптек, орієнтованих на товарне та сервісне управління, а також принципи сервісної складової аптекних закладів при клієнтоорієнтованому підході, проведені дослідження структури запитів на професійні та додаткові послуги для клієнтів аптек [4-6].

Проведена систематизація даних з організації фармацевтичного забезпечення населення у країнах з домінуванням ліберальних підходів до державного регулювання фармацевтичної діяльності, а також у країнах, що знаходяться на стадії реформування охорони здоров'я і системи фармацевтичного забезпечення населення [7].

Розглянуті логістичні, інформаційні, нейроекономічні та соціальні аспекти фармацевтичної допомоги, яка представлена як процес забезпечення населення лікарськими засобами, система лікопов'язаних проблем, фармацевтична етика і деонтологія, нейромаркетинг, фармацевтична опіка та її елементи: фармацевтична діагностика і профілактика, фармацевтична інформація та пов'язана з нею асиметрія інформації [8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах постійно змінюваного зовнішнього середовища аптеки визначення ролі і повноважень провізора (фармацевта) є актуальною проблемою. Незважаючи на численні дослідження професійної діяльності, потребують висвітлення сучасні виклики і проблеми практики фахівців фармації.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є аналіз сучасних тенденцій здійснення професійної діяльності провізорів (фармацевтів) в окремих зарубіжних країнах і в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження. Згідно з висновками експертів FIP (International Pharmaceutical Federation) останнім часом у світі відбулася зміна парадигми фармацевтичної практики від «продукт-орієнтованої» до «пацієнт-орієнтованої». Фармацевтичну допомогу стали розглядати як продовження медичної, зростає роль фармацевта в амбулаторній практиці, де пацієнт знаходиться в більш доступному, ніж до лікаря, контакті. Фармацевт сприймається населенням як експерт у галузі лікування різних хвороб і використанні ліків, як довірче джерело інформації і практичних порад. У розвинених країнах статус фармацевтів зростає у зв'язку з прогресом у медицині і фармакології, об'єктивними демографічними тенденціями (збільшення тривалості життя, старіння населення, зростання чисельності хронічних захворювань та захворювань, пов'язаних із способом життя, що значно впливає на необхідність стримування витрат на охорону здоров'я).

На думку експертів, професійна незалежність є принципово важливою з погляду розвитку професії. Вона сприяє довірі пацієнтів, суспільному визнанню і підвищенню соціального статусу професії. Професійна

автономія створює мотивацію для продовження освіти і професійного зростання, є ключовою умовою зберігання професії як такої, оскільки в умовах розвитку відповідних технологій функція лікарського забезпечення може бути трансформована у більш дешеві способи доставки ліків (наприклад, Інтернет аптека, робот – провізор) [9, 10].

Сприйняття високої ролі фармацевта в процесі надання фармацевтичної допомоги висловив Європейський суд щодо лібералізації прав власників аптек як реакцію на послаблення дії законів, які регулюють права власності на аптеки в Європі. Рішення суду виходило з того, що оператор ринку, незалежно від наявності чи відсутності статусу фармацевта, переслідує комерційні цілі. Але якщо оператор є фармацевтом за освітою, він апріорі керує аптекою, не тільки виходячи з економічних міркувань, але й з погляду принципів своєї професії. Неспеціаліст не має відповідних знань, досвіду і професійних зобов'язань, щоб діяти так само відповідально, як фармацевт [11]. Прикладом в Україні може служити діяльність тренінгових компаній та помилкові акценти, які нерідко розставляють тренери [8]. Зокрема, цитата з висловлювання одного з тренерів: «Часто фармацевти говорять про те, що аптека – це заклад охорони здоров'я, а не магазин. Такі стереотипи гублять продажі. Давайте говорити прямо: аптека – це роздрібна торгівля, і в ній працюють ті самі принципи, що й у будь-якій точці продажів».

У документі «Фармацевтична етика та професійна автономія: імперативи для зберігання аптеки відповідно до суспільних інтересів» [12] 2014 року професійну автономію розглядають як привілей, що надається державою професіоналам, які отримують ліцензію на цей вид діяльності, можуть мати незалежне експертне судження в межах встановленої сфери їх діяльності для надання послуг в інтересах клієнтів. Професія фармацевта, за визначенням, характеризується високим рівнем професійної самостійності і саморегулювання, а якщо його (фармацевта) обмежувати, це незмінно призведе до конфлікту інтересів. На думку авторів документа, фармацевти мають бути мотивовані,

щоб діяти найкращим чином в інтересах споживачів, але вони повинні мати належні умови для цього. Професійна автономія є найважливішою із таких умов.

Зарубіжний досвід демонструє значне розширення повноважень фармацевта. Так, наприклад, у Великобританії, починаючи із середини 2000-х років, фармацевтам надали можливість отримувати права незалежних фахівців, які призначають ліки [13, 14]. Основні послуги в аптеках – це відпуск препаратів, поводження з відходами, пропаганда здорового способу життя, спрямування пацієнтів до інших спеціалістів охорони здоров'я, підтримка при самолікуванні і клінічне ведення. Так звані «просунуті» послуги містять огляд виписаних рецептів, втручання в рецепт, консультації з використання медичних виробів. До розширеного переліку послуг належать послуги, пов'язані з паліативним лікуванням, наданням фармацевтичної допомоги вдома, сервісом боротьби з педикульозом, наданням допомоги у додержанні безглузтєвої дієти, шкільні послуги, незалежне і додаткове виписування рецептів фармацевтами.

У США до обов'язків фармацевтів роздрібних аптек входить продаж або приготування ліків, консультування пацієнтів про способи прийому ліків рецептурного і безрецептурного відпуску, а також інформування пацієнтів із загальних питань здоров'я: дієт, фізичних навантажень, боротьби зі стресом. Фармацевти також консультують клієнтів з питань застосування медичної техніки тривалого користування і предметів догляду за хворими. На додаток до цього американським аптекарям часто доводиться заповнювати різні медичні форми, страховки та інші офіційні документи. Деякі роздрібні аптеки надають пацієнтам додаткові послуги, наприклад, спеціальну допомогу пацієнтам з астмою, діабетом або гіпертонією. Багато фармацевтів надають додаткові медичні послуги: роблять щеплення проти грипу, уколи, біохімічні аналізи. Деякі фармацевти спеціалізуються в будь-якій вузькій сфері: онкології, кардіології, галузі інфекційних захворювань (ВІЧ та гепатит С), імунології, офтальмології, ревматології, дерматології, гастроентерології

або внутрішньовенного живлення, ядерній фармацевтиці (застосовується в хіміотерапії), геріатричній або психіатричній фармацевтиці. Зараз спеціалізовані аптеки є найбільш швидко зростаючим сегментом ринку. Здебільшого фармацевти самостійно ведуть комп'ютеризований облік лікарських призначень кожному пацієнту. Це дозволяє краще контролювати процес лікування й уникати побічних ефектів, помилок і передозувань [15].

У Німеччині фармацевт повинен консультувати клієнтів з усіх питань, пов'язаних з використанням лікарських засобів. При відпуску в аптеці фармацевт повинен упевнитись, що пацієнт правильно зрозумів призначення лікаря. Роздрібні аптеки в Німеччині мають продавати інформаційні продукти, які покликані прямо або опосередковано підвищувати інформованість населення у питаннях охорони здоров'я і безпосередньо медикаментозної терапії [14].

В Іспанії фармацевти, крім загальноприйнятих функцій, можуть самі встановити діагноз і призначити курс лікування. До обов'язків аптекарів входить утилізація невикористаних ЛЗ. Деякі аптеки здійснюють послуги для наркоманів: аналізи на ВІЧ/СНІД, обмін голочок і шприців, заміщення метадону [16].

Для контролю обігу ЛЗ і забезпечення безпеки їх прийому пацієнтами у Франції розроблена єдина комп'ютерна система «Logiciel de gestion officinale». Кожна аптека зобов'язана придбати таку програму, але вона значно полегшує схему взаємодії лікар – пацієнт – фармацевт. У програмі міститься вся інформація про пацієнта: вік, історія всіх хвороб, ліки, які приймає, схильність до алергії, координати лікаря тощо. Якщо у пацієнта є протипоказання або ліки, що купуються, можуть погано взаємодіяти з іншими прийнятими лікарськими засобами, комп'ютер негайно відреагує тривожним сигналом. Схожа програма є у багатьох лікарів. Якщо приїжджі з інших країн потрапляють до французької аптеки, їх завжди дивує, як багато питань ставлять фармацевти, перш ніж продати ліки [17]. Звичайно, що такий підхід дозволяє найефективніше і раціонально призначати і використовувати ліки, а також оперативно збирати й

опрацьовувати необхідну інформацію на національному рівні.

Аптеки в Данії проводять активну діяльність з профілактики захворювань, збереження і підтримки здоров'я: надають усну та письмову інформацію щодо профілактики захворювань, прийому лікарських засобів; проводять індивідуальні та групові заходи з припинення куріння; надають індивідуальні та групові медичні послуги щодо зменшення маси тіла; надають медичні послуги з вимірювання артеріального тиску; проводять вимірювання цукру в крові; надають медичну допомогу хворим на діабет 2-го типу.

На фармацевтів в Японії покладено такі функції: забезпечення раціонального поширення безпечних і ефективних лікарських засобів, здійснення обліку лікарських засобів, проведення обліку алергічних та інших побічних реакцій на ЛЗ; контроль за санітарним станом у всіх областях країни. Кожна початкова і неповна середня школа для забезпечення належного стану навколишнього середовища повинна мати в штаті шкільного фармацевта, в основному ці посади поєднують фармацевти аптек, які знаходяться неподалік. Така система дозволяє стежити за якістю води, повітря, освітлення, шуму й іншими факторами навколишнього середовища в школі. Фармацевти проводять бесіди з учнями про відповідне використання ЛЗ і небезпеку їх неправильного вживання [18].

В Україні зміст професійних обов'язків провізорів (фармацевтів) сформульований у таких нормативних документах: Закон України від 4 липня 2012 р. № 5036-VI «Про внесення зміни до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо встановлення обмежень для медичних і фармацевтичних працівників під час здійснення ними професійної діяльності», Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР «Про лікарські засоби», наказ МОЗ України від 19.07.2005 р. № 360 «Про затвердження Правил виписування рецептів та вимог-замовлень на лікарські засоби і вироби медичного призначення, Порядку відпуску лікарських засобів і виробів медичного призначення з аптек та їх структурних підрозділів, Інструкції про порядок зберігання, обліку та знищення рецеп-

турних бланків та вимог-замовлень». Також фармацевтична діяльність упорядкована в протоколах провізора (фармацевта) наказом МОЗ від 11.10.2013 р. № 875 й описана в Етичному кодексі фармацевтичних працівників України. Професійні обов'язки медичних і фармацевтичних працівників викладені в ст. 78 Основ законодавства про охорону здоров'я України. В ній визначено, що медичні і фармацевтичні працівники зобов'язані:

а) сприяти охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, надавати своєчасну та кваліфіковану медичну і лікарську допомогу;

б) безплатно надавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях;

в) поширювати наукові та медичні знання серед населення, пропагувати, також і власним прикладом, здоровий спосіб життя;

г) дотримуватися вимог професійної етики і деонтології, зберігати лікарську таємницю;

д) постійно підвищувати рівень професійних знань та майстерності;

е) надавати консультативну допомогу своїм колегам та іншим працівникам охорони здоров'я.

Цей перелік має декларативний характер і потребує уточнення, яку відповідальність за реалізацію тієї чи іншої функції (конкретно) несе фармацевт при здійсненні професійної діяльності. З погляду кримінального права принцип законності вимагає, щоб чіткість і зрозумілість усіх термінів і термінологічних конструкцій виключала неоднозначне розуміння і застосування. А отже, фармацевтична діяльність описана в Україні тільки на рівні фармацевтичної енциклопедії, законодавчо адекватно не відображена [19]. Загальний підхід до визначення професійних обов'язків фармацевтів відображений у рекомендаціях з Належної аптечної практики (2011 р., оновлена версія, затверджена FIP разом із ВООЗ), в яких виділяють 4 ключові ролі фармацевта:

- виготовлення, отримання, зберігання, розподіл, розпорядження, відпуск та утилізація лікарських засобів;
- ефективне управління фармакотерапією;

- підтримання та поліпшення професійної діяльності;
- внесок у поліпшення ефективності системи охорони здоров'я та суспільного здоров'я [20].

Крім того, до завдань фармацевтів відносять: забезпечення належного призначення лікарських засобів (контроль / огляд рецептів), дотримання режиму застосування (دوزи / лікарські форми), чітке і зрозуміле інструктування пацієнтів, щоб уникнути контамінації (препарат – препарат / препарат – їжа) і застосування зайвих (непотрібних) препаратів, інформування про можливі побічні реакції. Фармацевтам відведена важлива роль у проведенні роз'яснювальної роботи, спрямованої на коректне застосування лікарських засобів (дотримання доз, часу застосування і т.д.). Крім цього, фармацевти беруть участь у моніторингу терапії – здійснюють збір інформації про ефективність і побічні реакції препаратів. Фармацевт має бути залучений до процесу обговорення і прийняття рішень стосовно призначень та використання лікарських засобів. Має бути запроваджена належна система отримання інформації про ефективність і побічні реакції, яку збирають і передають фармацевти. У фармацевта має бути доступ до результатів аналізів, діагнозу, історії хвороби кожного пацієнта, якому він надає професійні послуги. Має бути забезпечений також доступ фармацевтів до інформації про лікарські засоби (об'єктивна, порівняльна, заснована на доказовій медицині, найбільш актуальна інформація про лікарські засоби і медичні вироби, що просуваються на ринку). Провізори (фармацевти) повинні брати індивідуальну відповідальність за реалізацію професійних обов'язків у ході роботи (самоконтроль).

Висновки

1. Аналіз професійної діяльності провізорів і фармацевтів за кордоном показав, що має місце значне розширення їх повноважень, зростання статусу, підвищення професійної незалежності, автономії, а також відповідальності в процесі надання фармацевтичної допомоги.

2. Професійні функції провізорів (фармацевтів) аптек в Україні обмежені порівняно з діяльністю фармацевтів за кордоном.

Така ситуація призводить до зниження мотивації бути досвідченим фахівцем, обмежує саморегуляцію і самовідповідальність провізорів з відпуску ліків, прийняття рішення щодо індивідуального підходу до хворого (споживача).

3. В Україні доцільно врегулювати права і обов'язки провізорів (фармацевтів) з урахуванням національних ринкових тенденцій, законодавчих та нормативно-правових положень у зарубіжних країнах.

Конфлікт інтересів: відсутній.

Перелік використаних джерел інформації

1. Необхідно визначити роль фармацевтичного спеціаліста в суспільстві та в системі охорони здоров'я : Олег Клімов [Електронний ресурс] / Щотижневик аптека. – 2016. – № 1028 (7). – Режим доступу : www.apteka.ua.
2. Панфілова, Г. Л. Фармацевтична допомога як історична, нормативно-правова та соціально-економічна категорія в системі охорони здоров'я і фармацевтичному забезпеченні населення / Г. Л. Панфілова // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2014. – № 2 (15). – С. 89-97.
3. Галій, Л. В. Посадові інструкції працівників організацій з роздрібною реалізацією лікарських засобів: наук.-практ. рек. / Л. В. Галій, В. М. Толочко. – Х. : Вид-во НФаУ, 2008. – 56 с.
4. Інститут сімейного провізора (фармацевта) в структурі управління лікарської терапії пацієнта / З. Н. Мнушко, Н. В. Алекперова, И. В. Пестун, А. С. Бабичева // Фармацевт-Практик. – 2012. – № 10. – С. 63-64.
5. Мнушко, З. М. Маркетинговий аналіз сервісного обслуговування та додаткових послуг аптечних закладів / З. М. Мнушко, О. П. Абалова, І. В. Пестун // Вісник фармації. – 2006. – № 1 (45). – С. 41-47.
6. Пестун, І. В. Теоретичні та науково-прикладні засади маркетингового управління в системі лікарського забезпечення населення : автореф. ... д-ра фармац. наук.: спеціальність 15.00.01 «Технологія ліків, організація фармацевтичної справи та судова фармація» / І. В. Пестун. – Х., 2011. – 43 с.
7. Немченко, О. А. Систематизація досвіду функціонування аптечних мереж у країнах з ліберальним підходом до державного регулювання фармацевтичного забезпечення населення / О. А. Немченко // Соціальна фармація в охороні здоров'я. – 2016. – № 2. – С. 55-64.
8. Унгурян, Л. М. Фармацевтична практика : логістичні, інформаційні, нейроекономічні та соціальні аптеки : монографія / Л. М. Унгурян, Б. П. Громовик. – Львів : Простір-М, 2016. – 155 с.
9. Evaluation of the impact of Responsible Pharmacist Regulations [Internet] // TNS UK Limited. – 2011. – Available from: www.rpharms.com...pdfs/responsiblepharmacistreport.pdf
10. Robert, D. Orr. Autonomy, Conscience, and Professional Obligation / D. Orr. Robert // AMA Journal of Ethics. – 2013. – Vol. 15 (3). – P. 244-248.
11. Трофимова, Е. О. Проблемы профессиональной автономии фармацевтов и этический кодекс FIP [Электронный ресурс] / Е. О. Трофимова // Ремедиум. – 2015. – № 7-8. – Режим доступа: www.remidium.ru.
12. Pharmacist ethics and professional autonomy: imperatives for keeping pharmacy aligned with public interest / Approved by the FIP Council. – Bangkok, Thailand, 31 August 2014.
13. Фармацевтическая практика в Британии и Германии. Законодательство и тенденции [Электронный ресурс] // Щотижневик Аптека. – 2015. – № 1018 (47). – Режим доступа : www.apteka.ua.
14. Протасюк, Л. Карт-бланш для фармацевта [Электронный ресурс] / Л. Протасюк. – 2015. – № 2. – Режим доступа : www.apitus.com.ua.
15. Жукова, О. Аптека в США. Особенности профессии [Электронный ресурс] / О. Жукова. – 2012. – Режим доступа : www.aptekajournal.ru.
16. Аптеки родины аптек [Электронный ресурс] // Аптекарь. – 2013. – № 4. – Режим доступа : www.pharmvestnik.ru.
17. Кривомаз, Т. Фармобразование и аптечная деятельность во Франции [Электронный ресурс] / Т. Кривомаз // Фармацевт Практик. – 2015. – № 7-8. – Режим доступа: www.fp.com.ua.
18. Баева, О. В. Менеджмент у галузі охорони здоров'я : навч. посібник / О. В. Баева. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 640 с.
19. Парамонова, О. С. Зміст професійних обов'язків медичного та фармацевтичного працівник у розумінні статті 140 КК України / О. С. Парамонова // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 327-331.
20. Галковская, Г. Good Pharmacy Practice – Надлежащая аптечная практика: концептуальные принципы руководства [Электронный ресурс] / Г. Галковская // Щотижневик Аптека. – 2015. – № 1017 (46). – Режим доступа : www.apteka.ua.

References

1. Klimov, O. (2016). *Schotyzhnevyyk Apteka*, 1028 (7). Retrieved from: www.apteka.ua
2. Panfilova, G. L. (2014). *Aktual'ni pytannia farmatsevychnoi i medychnoi nauky ta praktyky*, 2 (15), 89–97.
3. Galii L. V., Tolochko V. M. (2008). *Posadovi instruksii pratsivnykiv orhanizatsii z rozdrubnoi realizatsii likarskykh zasobiv [Job descriptions of employees of organizations in the retail sale of medicines]*. Kharkiv: NFaU, 56.
4. Mnushko, Z. N., Alekperova, N. V., Pestun, I. V., Babicheva, A. S. (2012). *Farmacevt-Praktik*, 10, 63–64.
5. Mnushko, Z. M., Abalova, O. P., Pestun, I. V. (2006). *Visnyk farmacii*, 1 (45), 41–47.
6. Pestun, I. V. (2011). Teoretychni ta naukovo-prykladni zasady marketynhovooho upravlinnia v systemi likarskoho zabezpechennia naseleennia [Theoretical and applied scientific principles of the marketing management system of medical provision of the population]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv, 43.
7. Nemchenko, O. (2016). *Sotsialna farmatsiia v okhoroni zdorovia*, 1(2), 55–64. Retrieved from: <http://sphhcj.nuph.edu.ua/article/view/322>
8. Unguryan, L. M., Gromovik, B. P. (2016). *Farmatsevychna praktyka : lohystychni, informatsiini, neiroekonomichni ta sotsialni apteky [The pharmaceutical practice, logistic, information, neuroeconomic and social pharmacy]*. Lviv: Prostir-M, 155.
9. Evaluation of the impact of Responsible Pharmacist Regulations. (2011). *TNS UK Limited*. Retrieved from: www.rpharms.com/...pdfs/responsiblepharmacistreport.pdf
10. Robert, D. Orr. (2013). Autonomy, Conscience, and Professional Obligation. *AMA Journal of Ethics*, 15 (3), 244–248.
11. Trofimova, E. O. (2015). *Remedium*, 7-8. Retrieved from: www.remedium.ru.
12. Pharmacist ethics and professional autonomy: imperatives for keeping pharmacy aligned with public interest. (2014). *Approved by the FIP Council*. Bangkok, Thailand.
13. Halkovskaia, H. (2015). *Shchotyzhnevyyk Apteka*, 1018 (47). Retrieved from: www.apteka.ua.
14. Protasyuk, L. (2015). *Pharma Magazine*, 2. Retrieved from: www.apitus.com.ua.
15. Zhukova, O. (2012). *Aptekar*, 3. Retrieved from: <http://www.pharmvestnik.ru/publs/aptekar/obrazovanie-i-karjera/apteka-v-ssha-osobennosti-professii.html#.WJxsgjipVqE>
16. Zhukova, O. (2013). *Aptekar*, 4. Retrieved from: <http://www.pharmvestnik.ru/publs/aptekar/obrazovanie-i-karjera/apteki-rodiny-aptek.html#.WJxtBjipVqE>
17. Kryvomaz, T. (2015). *Farmatsevt Praktik*, 7–8. Retrieved from: www.fp.com.ua
18. Baeva, O. V. (2008). *Menedzhment u galuzi okhorony zdorovia [Management of in healthcare]*. Kyiv: Centr uchbovoi literatury, 640.
19. Paramonova, O. S. (2011). *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, 327–331.
20. Halkovskaia, H. (2015). *Schotyzhnevyyk apteka*, 1017 (46). Retrieved from: www.apteka.ua

Відомості про авторів:

Пестун І. В., доктор фармацевтичних наук, професор, професор кафедри фармацевтичного маркетингу та менеджменту, Національний фармацевтичний університет (<http://orcid.org/0000-0002-4114-3564>). E-mail: irynapestun@ukr.net

Мнушко З. М., доктор фармацевтичних наук, професор, професор кафедри менеджменту та економіки в сімейній медицині, Харківська медична академія післядипломної освіти (<http://orcid.org/0000-0003-2210-716X>). E-mail: mnushkoz@gmail

Information about authors:

Pestun I. V., Doctor of Pharmacy (Dr. habil.), professor of the Department of Pharmaceutical Marketing and Management, National University of Pharmacy (<http://orcid.org/0000-0002-4114-3564>). E-mail: irynapestun@ukr.net

Mnushko Z. M., Doctor of Pharmacy (Dr. habil.), professor of the Department of Management and Economics in Family Medicine, Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education (<http://orcid.org/0000-0003-2210-716X>). E-mail: mnushkoz@gmail

Информация об авторах:

Пестун И. В., доктор фармацевтических наук, профессор, профессор кафедры фармацевтического маркетинга и менеджмента, Национальный фармацевтический университет (<http://orcid.org/0000-0002-4114-3564>). E-mail: irynapestun@ukr.net

Мнушко З. Н., доктор фармацевтических наук, профессор, профессор, кафедры менеджмента и экономики в семейной медицине, Харьковская медицинская академия последипломного образования (<http://orcid.org/0000-0003-2210-716X>). E-mail: mnushkoz@gmail

Надійшла до редакції 20.12.2016 р.